

A nukleáris családok összetételének változottsága a 20. század első harmadában

Esettanulmány egy demográfiai zárványról

Tóth Olga

Toth.Olga@tk.mta.hu

Beérkezés: 2017. 05. 30.

Átdolgozott változat beérkezése: 2017. 09. 06.

Elfogadás: 2017. 10. 26.

Összefoglaló: Az alábbi esettanulmányban a hajdúdorogi anyakönyvi adatok elemzésével a 20. század első három évtizedére jellemző családösszetételt és annak változásait elemzem. Ezen a településen a 20. század első negyedében még nem látni jelét az ország más részein már széles körben terjedőben lévő születéskorlátozásnak. Itt a születések magas száma – egyfajta demográfiai zárványként – biztosította a népesség bővített reprodukcióját, ugyanakkor a magas halálzási ráta folyamatos bizonytalanságot vitt az egyes családok életébe. A tanulmány nem demográfiai, hanem szociológiai nézőpontból közelíti a kérdést. Bemutatja, hogy a pluralizáltság és törekenység, melyek a családszociológusok leírásában napjaink családformáira jellemzőek, más okok és körülmények folytán ugyan, de ennek a sok tekintetben az első demográfiai átmenet előtti állapotot őrző településnek a családjai körében ismegtaláltak.

Kulcsszavak: családösszetétel, anyakönyvek elemzése, családformák változottsága

Bevezetés

Miközben a családdal foglalkozó kutatók evidens tényként kezelik a mai családformák pluralizáltságát, a családi és ezen belül a párkapcsolatok változékonyságát, törekenységét (Vaskovics 2002), úgy tűnik, a közbeszéd, a politika, de egyes szakcikkek és tankönyvek szerzői is valamiféle devianciaként, az „ideális” családtól való eltérésként értelmezik ezeket. Feltételezik, hogy valamikor régen létezett egy ideális, optimális családforma, amit az iparosodás és/vagy a modernizáció, a volt szocialista rendszer vagy épp a globalizált kapitalista rendszer erodált, így gerjesztve válságot a család körül.

A történeti demográfiai és a társadalomtörténeti elemzések azonban cáfolják, hogy valamiféle egységes, archaikus család- és háztartásstruktúra jellemezte volna Magyarországot a 18–19. században és a 20. század első felében, és ezt forgatta volna fel gyökeresen a modernizáció, majd a 20. századi gazdasági és politikai változások sora. A *lokális demográfiai minták*, melyek a családok összetételét, nagyságát, a családdal kapcsolatos demográfiai változásokat befolyásolták, sokféle, eltérő, egymás mellett létező modellt hoztak létre (Őri 2009; Kövér 2001), tehát egy bizonyosfajta *tradicionális pluralizmus* (Dupcsik–Tóth 2014) jellemezte a múltban is a magyar családokat.

A 20. század eleji családformák vizsgálatakor leszögezhetjük, hogy a magyar népesség többsége nukleáris családban élt (Dányi 1977; Faragó 2005; Pakot 2013; Óri-Pakot 2015), csupán az ország néhány vidékén, és ott is csak a lakosság kisebbségére jellemzően létezett a kiterjesztett nagycsalád (Morvay 1981; Fél-Hofer 2011). 1910-ben a teljes termékenységi arányszám országosan 4,86 volt (KSH 2017), ez az átlag azonban igen nagy területi változatosságot takart. A tudatos születéskorlátozás létezéséről írja Andorka Rudolf: „Magyarország egyes részein a paraszti közösségek ismerték és a 18. század végétől kezdve egyre elterjedtebben alkalmazták a születéskorlátozás különböző módszereit...”, miközben a csecsemő- és gyerekhalandóság szintje még nem kezdett el észrevehetően csökkenni (2001: 120). Tehát a 20. század elején az ország különböző területeinek különböző társadalmi helyzetű csoportjaiban egyszerre létezett a nukleáris család modelljén belül az egy-két gyereket vállaló család, és a több, esetenként sok gyereket vállaló család modellje is.

Ebben az esettanulmányban azt szeretném bizonyítani, hogy a nukleáris családok változatossága egy olyan társadalmi, történelmi helyzetben is gyakori volt, amit pedig ebből a szempontból inkább statikusnak, állandónak szokás tekinteni. Egy olyan település családjairól készült az elemzés, amely a születésszámát tudatosan korlátozó paraszti közösségekhez képest éppen az ellentétes szélsőséget testesíti meg. Hajdúdorogon, az elemzésbe bevont településen a 20. század első harmadában is az első demográfiai átmenet előtti korszakra jellemző magas termékenységi és halálzási szinteket regisztráltak.

Fontos leszögezni, hogy nem demográfiai elemzést készítettem, tehát a termékenység változásairól, a háztartások összetételéről nem tudok releváns információt közölni. A tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a születések magas száma és a halálozások kiszámíthatatlan bekövetkezése a nukleáris családokat mennyire törékennyé tette. Az itt bemutatandó családok mindennapjait a családösszetétel és a gyerekszám tekintetében is áthatotta a bizonytalanság és a folyamatos változás. Ez a speciális élethelyzet nem egyszerű „érdekeség”, hanem felveti az eldöntetlen és eldönthetetlen gyerekkortörténeti kérdést: vajon az itt bemutatandó családokban mennyire alakulhatott ki a szülők és gyerekek közötti érzelmi kötődés? Erre a kérdésre jelen tanulmány nem tud választ adni, de a helyzet felvázolásával és a későbbiekben további források elemzésével talán némi adalékkal szolgálhat.

A család dinamikus elemzése: a családi életciklus elmélete

A családok struktúrájának és a nukleáris formán belüli változatosságának bemutatásához olyan elméleti értelmezési keretet kell találni, mely nem tekinti a nukleáris családot statikusnak, hanem éppen az egyes családi szakaszok egymásutánjára és a közöttük lévő átmenetekre fókuszál. Ebben az elemzésben a családíkciklus-elméletre (Hill 1964) és az ehhez szorosan kapcsolódó életút- (*life course*) elméletre (Elder 1998) támaszkodom. A dinamikus családelmélet megszületésétől napjainkig az egyik leg-

többet alkalmazott családszociológiai megközelítés (White 2003). Az elmélet ugyanis azt a ma már evidens tételt fogalmazza meg, hogy a nukleáris családok mindegyike fennállása során bizonyos szakaszokon (*family stages*) megy át, és ezen szakaszok sorrendjének, időzítésének, hosszának, az egyikből a másikba való átlépéseinek vizsgálata elengedhetetlen a család működésének megfelelő szintű megértéséhez. Az elméletre épülő kutatások igen szerteágazóak. Foglalkoznak például a családok gazdaságilag sérülékeny időszakainak azonosításával (Conger et al. 1992; Habich–Spéder, 1998); a családi ciklus és a gyerekek fejlődésének összefüggéseivel (Fomby–Cherlin 2007; Carlson–Corcoran 2001) vagy az egyes szakaszokba való átlépés időzítésével (Rackin–Brasher 2016). Az egyéni életút átmenetei, mint a szülővé válás (Nilsen et al. 2013) vagy a nagyszülői szerep (Margolis 2016) szintén a családi ciklus jól beazonosítható szakaszaihoz kötődnek.

Nyilvánvaló, hogy a Hill (1964: 192) által megalkotott 9 szakaszos családi életút (a házasságkötéstől a legidősebb gyerek életkorának szakaszolásával) a 20. század iparosodott társadalmára jellemző, stabil házasságban élő párból és egy-három gyerekükből álló nukleáris család leírására született. Az elmélet korai kritikusi (elsősorban Uhlenberg [1974] és Elder [1974]) úgy érveltek, hogy ez a szakaszolás kevésbé alkalmas a korábbi korszakok nukleáris családjainak elemzésére, mert nem számol azok változatosságával.

Ez a kritika sajátos módon alakította a témával kapcsolatos kutatásokat. Egyrészt a szociológusok valóban nem próbálták a családi ciklus elméleti keretét a 20. század első felében vagy korábban létező nukleáris családok elemzéséhez felhasználni – ezt a témát a történeti demográfia hatáskörébe utalták. Ezáltal azonban az a helyzet alakult ki, hogy a nukleáris család fogalma a szociológiában a 20. század közepére jellemző nyugati család megjelölésére szűkült, mintha a korábbi időszakok magas termékenységgel és halálozással jellemezhető nukleáris családjai nem is léteztek volna. Az angol nyelvű szakirodalomban gyakran használatos „tradicionális nukleáris család” fogalma kifejezetten a két-három gyereket és vér szerinti, házasság szüleit takarja, és ehhez mérten egyfajta devianciaként jelenik meg a mai nukleáris család a maga változatos formáival (házasság nélküli együttélés, egyszülős család, látogató kapcsolat, mozaik család stb.). Jól példázza ezt azon kutatások sora, melyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a családok stabilitása napjainkra csökkent, és ez a jelenség komoly hatásokkal jár a gyerekek és felnőttek életére (pl. Raley–Wildsmith 2004; Cherlin 2009; Brown et al. 2016).

A fent idézett családszociológiai kutatások tehát a Hill-féle szakaszolást felhasználva azt egyfajta mércének, „szabályos” családi ciklusnak tekintik, és napjaink családi változásait ehhez mérve elemzik. Véleményem szerint a családi ciklus elmélete – a megfelelő értelmezési keret hozzáadásával – alkalmazható az időben visszafelé is, azaz az első demográfiai átmenet előtti nukleáris családok családi ciklusait, instabilitásait is vizsgálhatjuk ily módon. Ebben az esettanulmányban ezt a gondolatmenetet követve azt mutatom be, hogy a magas termékenységű és magas halandóságú nukleáris családok esetében hogyan konstruálódnak újra meg újra a családi ciklus egyes szakaszai.

Az adatgyűjtés módszere: anyakönyvi adatok gyűjtése és elemzése

Jelen tanulmányban a Louis Henry által kidolgozott és a történeti demográfia-ban elterjedt családrekonstrukciós módszer alapján gyűjtött anyakönyvi adatokkal dolgozom.¹ Szociológiai nézőpontból közelíték a témához, a történeti demográfia-ban szokásos elemzéseket nem végzem el, így ez az elemzés nem tekinthető családrekonstrukciós vizsgálatnak. Ezzel együtt a módszer előírásait precízen követve állítottam össze a családlapokat, melyek segítségével a demográfiai számítások is elvégezhetők.²

A tanulmányban a Hajdúdorogon 1897 és 1900 között házasságot kötött négy egymást követő házassági kohorsz adatait elemzem. A házassági kohorszok kiválasztásában egyrészt az játszott szerepet, hogy az I. világháború – mint külső tényező – gyerekvállalásra gyakorolt hatását minél inkább kiszűrjem, tehát időben minél korábbi házassági kohorszok adataival dolgozzam. A másik szempont viszont az volt, hogy az adatgyűjtést az 1895-ben országsszerte kötelezően bevezetett állami anyakönyvek felhasználásával végezzem el. Választásom azért esett az állami anyakönyvekre, mert ezeket az egyházi anyakönyveknél megbízhatóbb forrásnak tekintetem. Úgy gondoltam, hogy megbízható források felhasználásával, időben hozzánk viszonylag közel, egy az országos átlagnál archaikusabb demográfiai viselkedést mutató település családi változásait tudom így megragadni. Ez az esettanulmány segíthet megérteni a családformák gazdagságát, változatosságát Magyarország korábbi történeti időszakában.

A négy házassági kohorszba tartozó családok közül azok adatai kerülnek itt elemzésre, akiknél a hajdúdorogi anyakönyvekben a házasság fennállása alatt bejegyezték legalább egy gyerek születését, és megállapítható volt a házasság végének időpontja. Az adatgyűjtési folyamat során kiderült, hogy a családok egy része, attól függően, hogy bent a községben vagy tanyán lakott éppen, időnként a környező települések egyikén, leginkább a jelentős számú görögkatolikus lakossággal bíró Újfehértón vagy Búd-Szentmihályon jegyeztette be újszülött gyermekét, esetleg gyereke halálát. Ezek a körülmények az adatgyűjtés körének kiterjesztését igényelték. Ha tehát született a családnak Hajdúdorogon gyereke, akkor a környező települések anyakönyveit is átnéztem, hogy minél teljesebb lehessen a családlapok összeállítása.³

Jelen tanulmányban a családlapok nominális elemzése alapján arra keresem a választ, hogy a vizsgált speciális közegben

- az egyes konkrét családok összetételében milyen jellegzetes változások következtek be fennállásuk alatt;

1 A módszer részletes leírását ld. pl. Andorka (1988).

2 Ezeknek az elemzéseknek egy részét egy másik, jelenleg kéziratban lévő tanulmány tartalmazza, ld. Tóth (2017).

3 Ezzel együtt előfordulhat, hogy a mintába bekerült családok is további településeken jegyeztették be egy-egy gyerek születését vagy halálát. Ezért a jelen elemzésben szereplő gyerekszámok alsó becslésnek tekinthetők, további anyakönyvek átnézésével még nőhet a számuk.

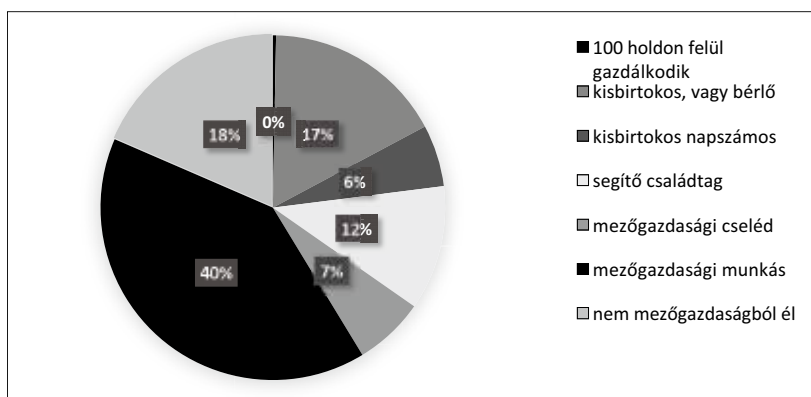
- a vizsgált családok mekkora hányadára jellemző a családciklus-elméletben felvázolt „szabályos” átlépés a lineárisan egymás után következő szakaszokba, és hogy
- milyen tipikus, „szabálytalan” családi ciklusok, családtípusok mutathatók ki ezen a mintán.

Hajdúdorog a 20. század első évtizedeiben⁴

Hajdúdorog a 20. század első felében Hajdú megyéhez, a hajdúböszörményi járáshoz tartozott, határa közel 18 000 kataszteri holdat tett ki. A lakosság elsősorban állattartással foglalkozott, illetve a város és a görögkatolikus egyház tulajdonában lévő földterületen ugaros gazdálkodást folytatott. A város határában a jobb minőségű földterületek között szikes, belvíz által veszélyeztetett részek területek el, tehát a föld minősége igen vegyes volt. A 19–20. század fordulóján végrehajtott tagosítás és a szabad gazdálkodás elterjedése után megszilárdult az a birtokrendszer, ami a 20. század első felében is jellemző maradt.

Az 1900-as népszámlálás adatai alapján a hajdúdorogi lakosság száma 9911 fő volt, 86,5%-uk görögkatolikus, 4-5%-uk pedig római katolikus, református vagy izraelita vallású (Népszámlálás 1904). A lakosság 37%-a volt kereső, 63%-a eltartott, így a 100 keresőre jutó eltartottak száma 172 fő volt. Magyarország egészére vonatkoztatva a kereső-eltartott arány ennél jóval kedvezőbb: 124 eltartott/100 kereső (Népszámlálás 1904, 1909). A 3655 hajdúdorogi kereső 81,5%-a élt östermelésből, messze meghaladva az országos átlagot, ami ugyanebben az időben 68,4% volt.

1. ábra: A hajdúdorogi keresők foglalkozási struktúrája 1900-ban

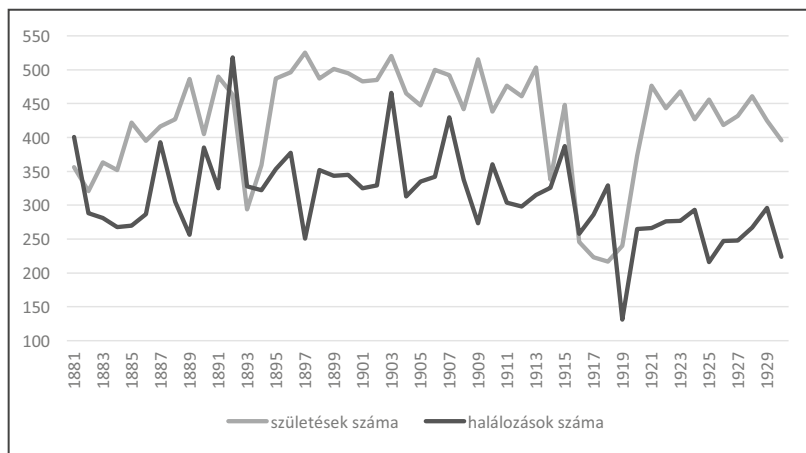
Forrás: Népszámlálás (1904)

4 A fejezet forrása: Dankó (1971) és a hivatkozott statisztikai források.

Hajdúdorog lakossága nem csupán a századfordulón, de a következő évtizedekben is szinte teljes egészében mezőgazdasági foglalkozású volt. Mint az 1. ábra bizonyítja, a foglalkoztatottak 53%-a nincstelen mezőgazdasági munkás és cseléd volt, illetve olyan törpebirtokos, aki napszámos munkát is vállalt. Az egyetlen ipari jellegű üzem az 1885-ben alapított állami Dohánybeváltó Hivatal volt, ami novembertől júliusig 500–600 főt, elsősorban nőket foglalkoztatott. A 20. század elején a fellendülő dohányipar szinte korlátlanul tudta fogadni a megtermelt dohányt, így Hajdúdorogon is egyre több ember foglalkozott a termesztésével. Nem csupán a község határában lévő földeken termesztettek dohányt, de a ház melletti kerteket is kihasználva több száz dorogi család kért és általában kapott engedélyt a magas élõmunka-igényű növény termesztésére.

Az első tanyák Hajdúdorogon a 19. század végén épültek a nagyobb birtokok cselédei, juhászai, dohánykertészei számára. Témánk szempontjából érdemes külön kiemelni, hogy az összezárttság, a rossz higiénés feltételek, sok esetben az egészséges ivóvíz hiánya melegágya volt a járványoknak, fertőzéseknek. Jellegzetes példa erre az 1913-ban megjelenő vörhenyjárvány, ami a Fülöp tanya gyereknépességének jelentős részét egy hónap alatt elpusztította. A legtöbb saját tanyát 1900–1920 között építették elsősorban azok, akiknek több tagban volt a birtoka, és a gazdálkodás ellátásához szükséges volt a mindennapi jelenlét. Az 1900-as népszámlálás adatai alapján a lakosság 14,6%-a (1525 fő) élt tanyákon.

2. ábra: A születések és halálozások száma Hajdúdorogon 1881 és 1930 között

Forrás: Dankó (1971)

A község lakossága 1880-tól fokozatosan nőtt, csúcspontján az 1930 és 1960 közötti időszakban létszáma folyamatosan 11 000 fő felett volt (Dávid 1971). A növekedés elsősorban a természetes szaporodással és ezen belül is a magas születésszámmal magyarázható (ld 2. ábra). Az I. világháborúig a születésszám a 45–50 ezrelék körül

mozgott, a háború után hasonló szintre állt vissza, mint a háború előtt, és csak az 1930-as évektől kezdett el látványosan csökkenni. Abban az időszakban tehát, amikor az ország nagy részén már a családok jelentős része születéskorlátozást alkalmazott, Hajdúdorog megőrzött egy archaikusabb népesedési magatartást.

A családonkénti gyerekszám a tudatos egyéni döntésekből, a véletlen eseményekből, a szűkebb és tágabb környezet által közvetített normákból, a családok racionális igényeiből és még számos egyéb, nehezen megragadható tényezőtől áll össze. Mint S. Molnár Edit idézi (2002), a közvélemény kimutatható hatást gyakorolt a gyerekszámra az egész 20. század folyamán. Erdei Ferenc a két világháború közötti egykezés elterjedésére vonatkozóan írja: „*egyéni akaratok és szándékok fölötti kötelező magatartás*” az, ami ezt a viselkedést jellemzi (idézi S. Molnár 2002: 36). Jó okkal feltételezhetjük, hogy ez a kollektív norma fordítva is hat, azaz a Hajdúdorogon tapasztalt, a korszakban már ritka magas születésszám szintén egy kollektív norma hatására maradt fenn.

Kiemelkedő szerepet tulajdonítok ebben a görögkatolikus egyház hatásának. A görögkatolikus vallás nem csupán megkülönböztette Hajdúdorogot a többi hajdúvárostól és a környező településektől, de erős identitásképző erő is volt. A 17. század végétől számos kezdeményezés indult, hogy a liturgikus nyelv a magyar lehessen. Bár a város, majd nagyközség lakossága szinte 100%-ban magyar volt (ld. népszámlálási adatok), a Vatikán 1912-ig ellenállt a törekvésnek, hogy a magyar nyelv oltári nyelvvé minősítették, így a szertartások addig rutén nyelven folytak. Mivel a görögkatolikus egyház jelentős szerepet játszott nem csupán a város/nagyközség gazdasági életében, de művelődésében, iskolarendszerében, hagyományainak alakításában is, úgy tűnik, hogy a gyerekvállalással kapcsolatos normái nem csupán az egyházhoz tartozók, de az egész lakosság körében mélyen gyökerező, elfogadott társadalmi normává váltak.

A minta bemutatása

Az 1897 és 1900 közötti négy évben összesen 372 házasságot kötöttek Hajdúdorogon, ezeknek a témánk szempontjából legfontosabb jellemzőit mutatja be az 1. táblázat a következő oldalon.

A házasságkötések elemzése nem célja ennek a tanulmánynak, így csupán néhány, a gyerekvállalás szempontjából releváns tényre hívom fel a figyelmet. A gyerek nélkül véget ért 20 házasság egy részében a menyasszony közel volt termékeny életstáza végéhez. Gyakoribb volt azonban, hogy valamelyik házastárs a házasságkötés utáni első-harmadik évben meghalt, és a párnak még nem született addig gyereke. Mindössze 4 olyan házaspárt találtam a mintában, akik idősebb korukig együtt éltek, de az anyakönyvek adatai szerint gyerektelenek maradtak.

Mint a település demográfiai történetének leírásából tudjuk (Dávid 1971), a túlnépesedés és a földszüke következtében már az 1900-as évek elején megindult egy erőteljesebb elvándorlás a településről. Így viszonylag magas azok aránya, akikről tudjuk vagy csak feltételezzük, hogy a házasságkötés után elköltöztek Hajdúdorogról.

A 28, más településre költöző család egy része esetében a vőlegényről már a házasságkötési anyakönyvi bejegyzés is jelezte, hogy másik településen lakik, de azok is ebbe a csoportba kerültek, akik valamelyik szomszédos településre költöztek, és valamennyi gyerekük születését ott jegyeztették be. 20 olyan pár volt, akikről nem találtam további információt sem a hajdúdorogi, sem a környékbeli települések anyakönyveiben.

1. táblázat: Az 1897–1900 közötti házassági kohorszok tagjainak főbb jellemzői

	Elemzés	%
A házasságból született gyerekek Hajdúdorogon	289	77,7
A házasságból nem született gyerekek Hajdúdorogon	83	22,3
Ezen belül:		
– a feleség 49 évesnél idősebb volt a házasságkötéskor	15	4,0
– a házasság gyerekek nélkül ért véget	20	5,4
– a párról megállapítható volt, hogy másik településre költözött	28	7,5
– a párról a házasságkötés után nincs információ	20	5,4
Összes házasságkötés 1897 és 1900 között	372	100

Forrás: anyakönyvi adatok alapján saját számítás

A községben élő és gyereket vállaló 289 házaspár közül 245 esetben mindkét félnek első házassága volt, 27 esetben pedig hajadon nő házasodott özvegy férfival. Ebben a két csoportban a menyasszonyok átlagos életkora között mindössze 1–1,5 év különbség van (20,2 év és 21,5 év), átlagos gyerekszámuk is hasonló (6,12 és 5,7). A több gyerekkel vagy idősebb korban (30 éves korukon túl) özvegyen maradt nők a férfiakhoz képest lényegesen kisebb eséllyel házasodtak újra. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy függetlenül a korábban szült gyerekek számától, az újránházasodott, de még termékeny korban lévő nők gyerekvállalása az új kapcsolatban is folytatódott.

Születés és halálozás a vizsgált családokban

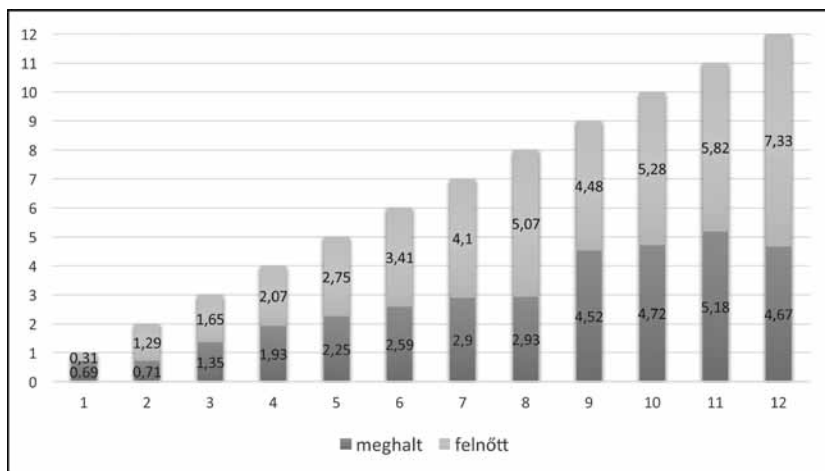
A 289 családban összesen 1712 (családonként 5,9, kerekítve 6) gyerek született, közülük 774 halt meg 18 éves kora előtt, azaz az összes megszületett gyerek 45,2%-a. A legmagasabb gyerekszám 15 volt egy családban, néhány családban előfordult 13-14 gyerek, de tipikusan családonként 5–12 gyerek megszületése volt jellemző.

Mint a 3. ábra mutatja, akárhány gyereke is született egy családnak, átlagosan minden második meghalt közülük. A mintában mindössze 34 olyan család volt, ahol valamennyi megszületett gyerek megélt a felnőttkort, ezzel szemben 30 családban valamennyi megszületett gyerek meghalt. A családok túlnyomó többsége (88,2%) tehát fennállása alatt temetett el gyereket. Egy olyan család volt, ahol 11; kettő, ahol

10; négy, ahol 9, és három, ahol 8 gyerek halt meg. Azokban a családokban, ahol ilyen magas volt a csecsemő- és gyerekhálozás, a feleség egész életében terhes volt és sorra szülte a gyerekeket, mégis, ha megélte az idős kort, tipikusan csak 1–3 gyereke maradt.

3. ábra: Az egyes gyerekszámokhoz tartozó átlagosan meghaltak száma

Forrás: anyakönyvi adatok alapján saját számítás

A családok összetételének változatossága, néhány jellegzetes típus bemutatása

Az 1897–1900 között Hajdúdorogon házasodott és gyereket nevelő családok esetében a magas születésszám valamint a gyerekek és felnőttek magas halandósága folyamatos mozgásban tartotta a családok összetételét és azt, hogy a családi ciklus, illetve az egyéni életciklus mely szakaszában vannak éppen. Ezek a változások előre nem kalkulálható módon következtek be, úgy tartva fenn a családok életében a bizonytalanságot, hogy bármikor a családi életciklus egészen más szakaszába kerülhettek. A 2. táblázatban (lásd a következőoldalon) a teljesség igénye nélkül felsorolok néhány olyan szempontot, ami befolyásolta a családok összetételét.

Bár akadt a vizsgált családok között olyan, amelyik a szabályos családi ciklust járta be, 92%-uk élete azonban a Hill-féle családi ciklusok számos variánsát prezentálta. A gyermektelen életszakasz a párok többségének életében nem csupán a házasságkötés utáni rövid időszakra korlátozódott (az első gyerek átlagosan a házasságkötést követő 16. hónapban megszületett), hanem a magas csecsemőhalálozás miatt többször is visszatért. Emellett a korán özvegyen maradt, megszületett gyerekeit is elvesztő nők és férfiak újra kiléptek a házassági piacra, és ha sikerült újra megházasodniuk, ismét gyerektelenként kezdték új házasságukat.

2. táblázat: A gyerekes családok száma és aránya a családstruktúrát befolyásoló főbb tényezők alapján

A1	Mindkét fél első házassága volt. N = 245, 84,8%	A2	Legalább valamelyik fél özvegy volt. N=44, 15,2%
B1	A házasság tovább tartott a feleség termékeny korszakának végénél, azaz 50 éves koránál. N=146, 50,2%	B2	A házasság véget ért még a feleség termékeny korszakában (50 éves kora előtt). N=143, 49,8%
C1	A házasságban a minta átlagánál (5,92, kerekítve = 6) kevesebb gyerek született. N=135, 46,7%	C2	A házasságban a minta átlagának megfelelő (5,92, kerekítve = 6) vagy több gyerek született. N=154, 53,3%
D1	A házasságból maradt élő gyerek. N=259, 89,6% D1-1 Valamennyi megszületett gyerek élt 18 éves korában. N=34, 11,8% D1-2 A megszületett gyerekek legalább fele élt 18 éves korában. N=106, 36,6% D1-3 A megszületett gyerekek kevesebb mint fele élt 18 éves korában. N=119, 41,2%	D2	A házasságból nem maradt élő gyerek. N=30, 10,4%
E1	Az életben maradt legidősebb és legfiatalabb gyerek között legalább 16 év korkülönbség volt. N=65, 22,5%	E2	Az életben maradt legidősebb és legfiatalabb gyerek között kevesebb mint 16 év korkülönbség volt. N=224, 77,5%
F1	A családi ciklus lineáris („szabályos”) volt, azaz nem történtek korábbi szakaszokba való visszalépések. N=23, 8%	F2	A családi ciklus nem volt lineáris, a halálozások miatt korábbi szakaszokba való visszalépések történtek. N=266, 92%

Forrás: anyakönyvi adatok alapján saját számítás

Hasonló volt a helyzet a 3 év alatti gyereket és részben a 3–6 éves korú gyereket nevelő családiéletút-szakasszal is. Ezeket a szakaszokat egyrészt sokszor élték át a szülők, ha a helyi és korabeli átlaghoz közeli vagy annál több gyerekük született, de a magas csecsemő- és gyerekhaldóság miatt gyakran a családi ciklus e szakaszában „ragadtak” hosszú éveket. Ha gyerekeik korábban meghaltak, mint ahogy iskoláskorba léphettek volna, a megszülető következő gyerekekkel ismét csak a kisgyerekes családi ciklust élhették át. A családok többségében a családi ciklus leghosszabb szakaszai a *gyerektelen pár* és a *3 év alatti gyereket nevelő* szakaszok voltak, melyek a születések és halálozások bekövetkeztének ritmusában váltakoztak.

A felnőttek korai halálozása szintén befolyásolta a családi életút szakaszait. Ez megnyilvánult az általunk vizsgált népesség szülei esetében is, hiszen az első házasságukat kötő férfiak csupán egyharmadának (37,2%), a nők 56,7%-ának élt mindkét szülője a házasságkötéskor. Nem javult azonban a felnőttkori halálozási helyzet az általunk vizsgált (tehát egy generációval fiatalabb) négy házassági kohorsz tagjai körében sem. Mint ezt a 3. táblázatban jeleztük, a gyerekes házaspárok fele volt olyan, ahol a feleség termékeny korszakában halt meg valamelyik házastárs, egyenlő arányban a férj vagy a feleség. Az elhunyt szülő felnőttkora (ha azt a házasságkötéstől számítjuk) tehát teljes egészében a szülői szerep betöltésével telt el. A túlélő apa vagy anya pedig esetleges újbóli megházasodásáig gyerekeit egyedül nevelő szülőként folytatta életét. Az újránházasodás után pedig kialakultak a mozaikcsaládok, melyekben a közös gyerekek mellett az előző házasságokból hozott gyerekek is voltak.

A vizsgált hajdúdorogi mintában a 289 gyerekes család közül 65 (a minta 22,5 %) esetében fordult elő, hogy legalább 16 év korkülönbség volt a legidősebb és a legfiatalabb, 18 éves koráig életben maradt gyerek között. Számos esetben a közbenső gyerekek meghaltak, tehát a család egyszerre volt a kisgyermekes és a felnőtt, vagy majdnem felnőtt gyerekekkel együtt élő életszakaszban.

A 289 családból 34-re volt jellemző, hogy minden megszületett gyerekük élt felnőttkoráig. Ez azonban nem jelenti egyúttal az is, hogy a szülei is éltek még ekkor. A 34 ilyen családból mindössze 10 olyan volt, ahol a szülők megélték összes gyerekük felnőtté válását. Kicsit enyhítve a szigorú kritériumokon, akkor tekintettem szabályos ciklusúnak egy családot, ha legfeljebb egy gyerekük halt meg, és a szülők mindketten éltek legalább addig, míg legutoljára született gyerekük betöltötte a 16. életévét. Összességében 23 ilyen családot találtam, a négy házassági kohorsz gyereket nevelő családjainak 8%-át. Ők tehát nem csupán szabályos családi életutat jártak be, de el is jutottak az *idős pár gyerek nélküli* szakaszba, azaz legalábbis formálisan megfelelnek az idealizált, sokak szerint „régén” általánosan elterjedt család főbb kritériumainak.

Esetek

A családformák változatosságának és változékonyságának illusztrálására bemutatok néhány jellegzetes családi életutat.

A házasságból nem maradt élő gyerek

1. eset. P. Oláh János (27 éves napszámos) és Baranyi Julianna (21 éves) házassága

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	P. Oláh János és Baranyi Julianna házasságkötése	1900. 11.		12 hónap
2.	O. Borbála megszületik	1901. 11.		1 hónapig él
3.	O. Borbála meghal	1901. 12.		16 hónap
4.	O. János1 megszületik	1903. 04.		1 hónapig él
5.	O János1 meghal	1903. 05.		13 hónap
6.	O. János2 megszületik	1904. 05.		6 hónapig él
7.	O János2 meghal	1904. 11.		10 hónap
8.	O. Anna megszületik	1905. 09.		7 hónapig él
9.	O. Anna meghal	1906. 05.		32 hónap
10.	Baranyi Julianna (30 éves) meghal	1909. 01.		

A vizsgálatba bevont 289 családból 30 olyan volt, ahol a megszületettek közül egyetlen gyerek sem maradt életben. Ebben a típusban leggyakrabban az fordult elő, hogy az első gyerek megszületése, halála és valamelyik szülő (többnyire az anya) halála időben nagyon közel esett egymáshoz, így az özvegyen maradt házasság egyúttal gyermektelen is lett. Emellett azonban előfordult az is, hogy a pár több évet élt le együtt, a házasság azonban élő gyerek nélkül ért véget. Erre példa az itt bemutatott eset is. A 8 év 2 hónapig tartó házasság első, közel 6 évében négy gyerek született és halt meg sorra, mindegyikük 1 éves kora előtt. A család tehát négy alkalommal lépett át a gyerektelenből a csecsemőt nevelő szakaszba, majd vissza. A házasság fennállása alatt összesen 15 hónapon át voltak gyereket nevelő család, a házasság többi idejét a gyerektelenség jellemezte. Az utolsó gyerek születése után a pár még együtt élt további két és fél évet, ezalatt azonban nem született további anyakönyvezett (élő vagy holt) gyerekük. Felesége halálakor P. Oláh János 36 éves, gyermektelen özvegy. A kor és a hely szokásainak megfelelően, egy év múlva, 1910 februárjában újra megházasodott.

Halvaszületések sora, özvegyen négy gyerekkel

2. eset. Daru Mihály (26 éves napszámos) és Kozma Julianna (21 éves) házassága

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	Daru Mihály és Kozma Julianna házasságkötése	1900. 01.		9 hónap
2.	halva született gyerek 1	1900. 10.		10 hónap
3.	halva született gyerek 2	1901. 08.		11 hónap
4.	halva született gyerek 3	1902. 07.		11 hónap
5.	halva született gyerek 4	1903. 06.		14 hónap
6.	D. Mihály1 megszületik	1904. 08.		2 hétig élt
7.	D. Mihály1 meghal	1904. 08.		15 hónap
8.	D. Mihály2 megszületik	1905. 11.		27 hónap
9.	D. Antal megszületik	1908. 02.		21 hónap
10.	D. Ilona megszületik	1909. 11.		30 hónap
11.	D. Imre megszületik	1912. 05.		5 napig élt
12.	D. Imre meghal	1912. 05.		9 hónap
13.	Daru Mihály 39 évesen meghal	1913. 02.		5 hónap
14.	D. Julianna megszületik	1913. 07.		

Daru Mihály és Kozma Julianna házassága 13,5 évig tartott, és a férj 39 éves korában bekövetkezett halálával ért véget. A feleség ekkor 34 éves volt, tehát termékeny korszaka nem zárult le. Kozma Julianna 10 alkalommal szült a 13,5 év alatt, ebből 4 halvaszületés, 2 gyerek csecsemőkorában meghalt. Özvegy életszakasza három (8, 6 és

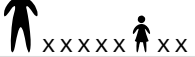
4 éves korú) gyerek nevelésével kezdődött, majd még a férje életében fogant negyedik gyerek megszületésével egyedülálló anyaként négy gyerekről kellett gondoskodnia. Nem találtam arra utalást a hajdúdorogi anyakönyvekben, hogy ismét férjhez ment volna. Nem tudhatjuk, hogy ha tovább fennáll a házasság, a párnak hány gyereke születik. Megkockáztatom azonban a feltevést, hogy nem gyakoroltak tudatos születéskorlátozást, mivel a gyerekek meglehetősen szabályossággal születtek végig a házasság ideje alatt. Érdekes még megjegyezni, hogy a házasság leghosszabb, több részletben eltöltött időszaka a 10 szülés ellenére a gyermektelen szakasz volt, ami 5 és fél évig tartott.

Lázár Péter és Tóth Magdolna házassága (3. eset) 15 év 4 hónapig tartott, és a feleség 41 éves korában, nyolcadik gyereke születésével összefüggésben következett be. A nyolc gyerekből végül egy maradt életben, az édesanyja halálakor 4 éves Anna. Hat gyerek csecsemőkorában halt meg, így a házasság első hét évében a házaspár rövid, 1-2 hónapos időszakokat leszámítva, végig gyermektelennek tekinthető. Mihály 7 éves korában bekövetkezett halála előzmények nélkül következett be, így alakulhatott ki a végső családi struktúra, melyben a 45 éves apa négyéves kislányával özvegyen maradt.

A táguló-szűkülő harmonikacsalád

3. eset. Lázár Péter (30 éves napszámos) és Tóth Magdolna (26 éves) házassága

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	Lázár Péter és Tóth Magdolna házasságkötése	1900. 02.		11 hónap
2.	L. Mária1 megszületik	1901. 01.		4 napot élt
3.	L. Mária1 meghal	1901. 01.		18 hónap
4.	L. Mária2 megszületik	1902. 07.		2 hónapot élt
5.	L. Mária2 meghal	1902. 09.		17 hónap
6.	L. Péter1 megszületik	1904. 02.		1 hónapot élt

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
7.	L. Péter1 meghal	1904. 03.		41 hónap
8.	L. Mihály megszületik	1907. 08.		33 hónap
9.	L. Péter2 megszületik	1910. 05.		2 hónapot élt
10.	L. Péter2 meghal	1910. 07.		13 hónap
11.	L. Anna megszületik	1911. 08.		30 hónap
12.	L. Péter3 megszületik	1914. 02.		22 napot élt
13.	L. Péter3 meghal	1914. 03.		8 hónap
14.	L. Mihály (7 éves) meghal	1914. 11.		7 hónap
15.	L. Péter4 megszületik	1915. 06.		1 hét
16.	Tóth Magdolna meghal 41 évesen	1915. 06.		2 hónap
17.	L. Péter4 (2 hónapos) meghal	1915. 08.		

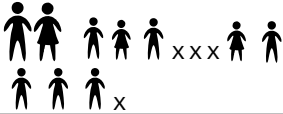

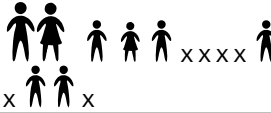
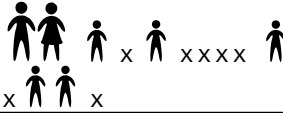
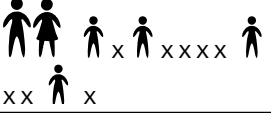
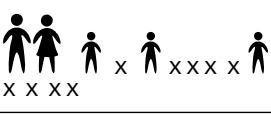
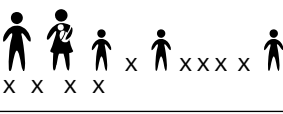
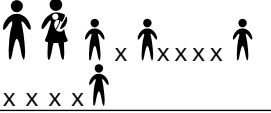
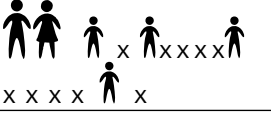
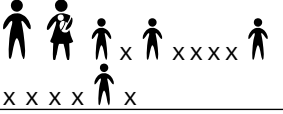

Papp Sándor napszámos és Fodor Teréz házassága (4. eset) 37 év 9 hónapig tartott, és a feleség 55 éves korában bekövetkezett halálával ért véget. Fodor Teréz ezek alatt az évek alatt összesen 15 gyereket szült, közülük öt érte meg a felnőttkort. A házasságkötéstől kezdve 27 olyan változás következett be a család életében, ami összetételét és egyúttal a családi ciklust megváltoztatta. Az utolsó gyerek, Ilona születésekor a még életben lévő gyerekek 24, 20, 13 és 4 évesek voltak. A család tehát a csecsemő mellett „óvodáskorú” gyereket, már napszámba járó kamaszt és a szülői családot hamarosan elhagyó gyerekeket is nevelt. Figyelemre méltó fordulatot hozott a család életében az 1918-as év, amikor októberben 5 napos újszülött gyermekük meghalt, majd novemberben az influenza öt másik gyermeküket pusztította el egy hét alatt 17, 10, 6, 3 és 2 éves korukban.

Amikor lesújt a járvány

4. eset. Papp Sándor (30 éves) és Fodor Teréz (17 éves)

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	Papp Sándor és Fodor Teréz házasságkötése	1898. 11.		10 hónap
2.	P. Sándor megszületik	1899. 09.		23 hónap
3.	P. Mária megszületik	1901. 08.		17 hónap
4.	P. György megszületik	1903. 01.		20 hónap
5.	P. Terézia megszületik	1904. 09.		1 hónapot élt
6.	P. Terézia meghal	1904. 10.		15 hónap
7.	P. János1 megszületik	1906. 01.		3 hónapot élt
8.	P. János1 meghal	1906. 04.		10 hónap
9.	P. József megszületik	1907. 02.		2 hónapot élt
10.	P. József meghal	1907. 05.		11 hónap
11.	P. Julianna1 megszületik	1908. 04.		27 hónap
12.	P. Péter megszületik	1910. 07.		25 hónap
13.	P. Mihály megszületik	1912. 08.		29 hónap
14.	P. László1 megszületik	1915. 01.		21 hónap
15.	P. János2 megszületik	1916. 10.		24 hónap
16.	P. Anna megszületik	1918. 10.		5 napot élt

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
17.	P. Anna meghal	1918. 10.		1 hónap
18.	P. Mihály (6 éves) meghal	1918. 11.		1 nap
19.	P. Julianna1 (10 éves) meghal	1918. 11.		2 nap
20.	P. Mária (17 éves) meghal	1918. 11.		1 nap
21.	P. László1 (3 éves) meghal	1918. 11.		1 nap
22.	P. János2 (2 éves) meghal	1918. 11.		13 hónap
23.	P. László2 megszületik	1919. 12.		24 hónap
24.	P. Julianna2 megszületik	1921. 12.		16 hónapot élt
25.	P. Julianna2 meghal	1923. 04.		9 hónap
26.	P. Ilona megszületik	1923. 12.		12 év 9 hónap
27.	Fodor Teréz 50 éves	1931	Sándor 32 éves György 28 éves Péter 21 éves László2 12 éves Ilona 7 éves	
28.	Fodor Teréz meghal	1936		

Mozaikcsalád

5. eset. Kis János (27 éves, kisbirtokos apja mellett segítő családtag) – Szabó Liza (19 éves) – H. Szojka Imre (32 éves, özvegy, kisbirtokos)

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	Kis János és Szabó Liza házasságkötése	1897. 11.		4 hónap
2.	K. Imre megszületik	1898. 02.		23 napig élt
3.	K. Imre meghal (23 napos)	1898. 03.		7 hónap
4.	Kis János (28 éves) meghal	1898. 10.		7 hónap
5.	K. Mária megszületik	1899. 05.		6 hónap
6.	Szabó Liza (özvegy) és H. Szojka Imre (özvegy) házasságot köt	1899. 11.		17 hónap
7.	Sz. Imre megszületik	1901. 04.		23 hónap
8.	Sz. Sándor megszületik	1903. 03.		7 hónapot élt
9.	Sz. Sándor meghal (7 hónapos)	1903. 10.		29 hónap
10.	Sz. Erzsébet megszületik	1906. 03.		1 hónap
11.	Sz. Erzsébet meghal (1 hónapos)	1906. 04.		1 hónapot élt
12.	Szabó Liza (28 éves) meghal	1906. 05.		

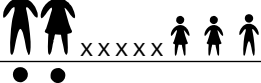
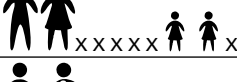
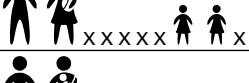
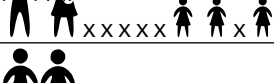
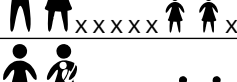

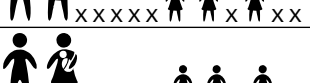

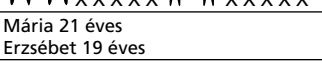
Ez az eset egy tipikus mozaikcsaládot reprezentál. Kis János és Szabó Liza házassága alig egy évig tartott. Az első gyerek a házasságkötés után négy hónappal született, itt nyilvánvalóan a törvénytelen gyerek bélyegének elkerülése volt a házasságkötés egyik motivációja. Az első gyerek azonban háromhetes korában meghalt. Rövid időn belül, 7 hónap múlva Szabó Liza özvegyen maradt. Kis János 28 éves korában

bekövetkezett halála idején felesége már 3 hónapos terhes volt, így 21 éves korára egygyerekes özvegyasszonnyá vált. Szabó Liza fiatal és csupán egygyerekes anyaként hamar újra házasodott. A második férj, H. Szojka Imre 1896 januárjában vált özvegyé, felesége a gyerekszülésbe halt bele. A megszületett gyerek 3 hónapos korában szintén meghalt. Így az 1899 novemberében összeházasodott pár Szabó Liza első házasságából származó fél éves kislányával azonnal egygyerekes párként kezdte közös életét. A következő hat és fél évben három közös gyerekük született, kettő már csecsemőkorában meghalt. Szabó Liza 1906-ban összességében ötödik gyereke születésével összefüggésben meghalt. Felesége halálakor a 39 éves H. Szojka Imre egy 5 éves saját, és egy 7 éves mostohagyerekekkel kezdte élete második özvegy életszakaszát.

Az együtt leélt élet

6. eset. Baksay Sándor (25 éves cipésmester) és Posta Mária (22 éves községi óvodai dajka)

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
1.	Baksay Sándor és Posta Mária házasságkötése	1897. 01.		11 hónap
2.	B. Sándor1 megszületik, életben van	1897. 12.		19 napot élt
3.	B. Sándor1 meghal	1897. 12.		10 hónap
4.	B. Sándor Miklós megszületik	1898. 10.		10 hónapot élt
5.	B. Sándor Miklós meghal	1899. 08.		10 hónap
6.	B. Mária1 megszületik	1900. 04.		10 percet élt
7.	B. Mária1 meghal	1900. 04.		10 hónap
8.	B. Antal1 megszületik	1901. 06.		7 hónapot élt
9.	B. Antal1 meghal	1902. 01.		7 hónap

	Esemény	Időpont	Családösszetétel	A következő eseményig tartó idő
10.	B. Antal Illés megszületik	1902. 08.		18 hónap
11.	B. Mária2 megszületik	1904. 02.		22 hónap
12.	B. Erzsébet megszületik	1905. 12.		19 hónap
13.	B. Sándor2 megszületik	1907. 07.		12 hónap
14.	B. Antal Illés (5 éves) meghal	1908. 07.		3 hónap
15.	B. Sándor2 (13 hónapos) meghal	1908. 10.		1 hónap
16.	B. Margit megszületik	1908. 11.		16 hónap
17.	B. Gizella megszületik	1910. 03.		6 hónapot élt
18.	B. Gizella meghal	1910. 09.		28 hónap
19.	B. Antal megszületik	1913. 03.		1 napot élt
20.	B. Antal (1 napos) meghal	1913. 03.		7 év
21.	B. László megszületik	1920. 03.		3 hónapot élt
22.	B. László (3 hónapos) meghal	1920. 06.		4 év 7 hónap
23.	B. Margit (16 éves) meghal	1925. 01.		5 év 7 hónap
24.	Posta Mária 50 éves	1925. 03.	Mária 21 éves Erzsébet 19 éves	
25.	Baksay Sándor (58 éves) meghal	1930.		

Baksay Sándor és Posta Mária együtt élte le az életét, házasságuk 33 év 7 hónapig tartott. 20 év alatt 12 gyerekük született, akik közül végül mindössze kettő érte meg a felnőttkort. A házasság első 13 éve alatt a feleség folyamatosan terhes volt vagy szop-

tatott. Nincs okunk azt feltételezni, hogy ezután tudatos fogamzásgátlást alkalmaztak volna. Az, hogy a tizenkettedik gyerek, László csak 7 évvel a tizenegyedik után született meg, inkább a feleség fogamzóképeségének csökkenésére utalhat, hiszen ekkor már 45 éves volt. Az utolsónak született László 3 hónapos korában bekövetkező halálakor még három testvére volt életben. Mária és Erzsébet 16, illetve 14 évesek voltak, ők megélték a felnőttkort. Az ekkor 12 éves Margit azonban 4 és fél év múlva, 16 éves korában bekövetkező halála (agylob következtében) nem tartozott a „kalkulálható” gyerekhalandóság körébe, hiszen erre az életkorra már befejezte iskoláit, a családi gazdálkodáshoz hozzá tudott járulni, a férjhezmenetel korát is megközelítette. Az együtt leélt élet és a 12 gyerek világrahozatala ellenére a párnak mindössze két felnőtt gyereke maradt.

Összefoglalás, a kutatás folytatási lehetőségei

A tanulmányban azt vizsgáltam, hogy a Hajdúdorogon 1897–1900 között házasodott és a községben maradó házaspárok végigjárták-e a családi ciklus egyes állomásait, s ha igen, milyen módon. Mint a bemutatott példák alapján is látható, ebben a vallási szempontból homogén, társadalmi réteghez tartozás szempontjából pedig igen kis változatosságot mutató közegben a magas családonkénti gyerekszám erős társadalmi normaként működött. Nem találtunk arra utaló jeleket, hogy a családok többsége a kívánt gyerekszám elérése után valamilyen születéskorlátozást alkalmazott volna.

A családok életciklusát végig követve azt tapasztaltuk, hogy azok összetétele, szerkezete, a nevelt gyerekek száma és kora igen képlékenyen, rövid időszakok alatt is gyökeresen megváltozhatott. Ez a mikroelemzés tehát felhívja a figyelmet arra, hogy a családi ciklus ebben a 20. század eleji, demográfiai szempontból preindusztriálisnak tekinthető közösségben a családok kisebb részének esetében tekinthető lineárisnak, egy irányba tartónak és stabilnak. A magas születésszám a magas halálozási arányszámokkal együtt egy igen erős bizonytalansági tényezőt vitt a családok életébe. A magas csecsemőhalandóság következtében jelentős volt azon házasságok száma, ahol a szülők újra meg újra gyereket nevelő párból gyerektelenné változtak. Nem csupán újszülött- és csecsemőkorban, de az életút későbbi szakaszaiban is gyakran, váratlanul bekövetkezhetett a gyerekek vagy a szülők valamelyikének halála.

Összességében megállapíthatjuk, hogy ebben a demográfiai viselkedés és gazdasági struktúra szempontjából is tradicionális közegben a nukleáris család számos variánsát figyelhetjük meg. A családösszetétel az egyes párok életében tipikusan többször változott, és ezek a változások a családi ciklus korábbi szakaszaiba léptették „vissza” a családot. Az egyszülős család, a mozaikcsalád, a rövid ideig fennálló házasság ebben a maitól teljesen eltérő közegben is sokak életében előfordult. Tehát a napjaink jellemzőjének tartott párkapcsolati törekenység és családi bizonytalanság más formában ugyan, de határozottan jelen volt e tradicionális, 100 évvel ezelőtti közösség családjainak mindennapjaiban is. Ez az esettanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy a szakirodalomban használt „tradicionális nukleáris család” fogalma csak korlátozott

érvénnyel használható. A 20. század végi és 21. század eleji változatos formákat mutató nukleáris család elemzésekor viszonyítási alapnak tekintett stabil, 2-3 gyereket vállaló és őket felnevelő „tradicionális nukleáris család” éppenséggel nem tekinthető tradicionálisnak, hiszen a korábbi történelmi korszakok nukleáris családja – akárcsak a mai – jóval változatosabb formákat mutatott.

Amikor a mai kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a családi instabilitás számos negatív hatással lehet a gyerekek fejlődésére, joggal merül fel a kérdés, hogy vajon ez miképpen jelentkezett a múltban? Vajon a mai fogalmaink szerinti szeretet és kötődés kialakulhatott-e ezekben a családokban? Másképpen fogalmazva: vajon milyen módon élték meg és élték túl a szülők gyerekeik sorozatos elvesztését? Ez az adatbázis azonban nem alkalmas arra, hogy ezekre a kérdésekre választ adjak. Úgy gondolom azonban, hogy a helyzet leírása inspirálhat további kutatásokat és új források kreatív felhasználását annak érdekében, hogy a családok és a gyerekek történetének ezen részét jobban megismerjük.

Abstract: This case study analyses family composition and its changes in Hajdúdorog in the first three decades of the 20th century. The analysis is based on birth, marriage and death civil registrations. Families in other regions of the country have already adopted the use of deliberated birth control, whereas families in Hajdúdorog at this time can be characterized by high fertility and mortality rates. The high level of fertility provided the replacement fertility; in the meantime the high level of mortality kept families in a permanent uncertainty. This paper uses sociological and not demographic approach. It argues that the plurality and fragility characterizing nowadays families were indeed present in the life of families before the first demographic transition too.

Keywords: family composition, analysis of civil registration, variability of family forms

Irodalom

- Andorka R. (1988): *A családrekonstrukció vizsgálat módszerei*. Budapest: A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történelmi Demográfiai füzetek. 4. szám.
- Andorka R. (2001): *Gyermek, család, történelem. Történelmi demográfiai tanulmányok*. Budapest: ARTT.
- Brown, S. L. – Stykes, J. B. – Manning, W. D. (2016): Trends in Children’s Family Instability, 1995–2010. *Journal of Marriage and Family*, 78(5): 1173–1183.
- Carlson, M. J. – Corcoran, M. E. (2001): Family structure and Children’s Behavioral and Cognitive Outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 63(3): 779–792.
- Cherlin, A. J. (2009): *The marriage-go-round*. Random House LLC.
- Conger, R. D. – Conger, K. J. – Elder, G. H. Jr. – Lorenz, E O. – Simons, R. L. – Whitbeck, L. B. (1992): A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63: 526–541.

- Dankó I. (szerk.) (1971): *Hajdúdorog története*. Hajdúdorog: Hajdú-Bihar megyei Múzeumok közleményei, 13.
- Dányi D. (1977): Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtti Magyarországon. *Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 3: 5–104.
- Dávid Z. (1971): Hajdúdorog népesedéstörténete. In: Dankó I. (szerk.): *Hajdúdorog története*. Hajdúdorog: Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 13: 41–78.
- Dupcsik, Cs. – Tóth, O. (2014): Family systems and family values in twenty-first-century Hungary. In Rajkai, Zs. (ed.): *Family and Social Change in Socialist and Post-Socialist Societies*. Leiden: Brill, 210–249.
- Elder, G. H. Jr. (1974): *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, G. H. Jr. (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development*, 69(1): 1–12.
- Faragó T. (2005): Életciklusok és családmockek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 48(4): 415–435.
- Fél E. – Hofer T. (2011): *Mi, korrekt parasztk... Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall.
- Fomby, P. – Cherlin A. J. (2007): Family Instability and Child Well-Being. *American Sociological Review*, 72(2): 181–204.
- Habich R. – Spéder Zs. (1998): Vesztesek és nyertesek: a társadalmi változás következményei három országban. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 117–139.
- Hill, R (1964): Methodological Issues in Family Development Research. *Family Process*, 3(1): 186–206. DOI: 10.1111/j.1545-5300.1964.00186.x.
- Kövér Gy. (2001): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Gyáni G. – Kövér Gy.: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris, 11–186.
- KSH (2017): Népeség, népmozgalom 1900– https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html?down=411 (letöltés 2017. augusztus 30.).
- Margolis, R. (2016). The changing demography of Grandparenthood. *Journal of the Marriage and Family*, 78(3): 610–622.
- Morvay J. (1981): *Asszonyok a nagycsaládban*. Budapest: Akadémiai.
- Népszámlálás (1904): *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi Népszámlálása. A népeség foglalkozása községenként*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam 2. Budapest.
- Népszámlálás (1909): *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi Népszámlálása. Végeredmények összefoglalása*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 27. kötet.
- Nilsen, A. – Brannen, J. – Lewis S. (eds.) (2013): *Transition to Parenthood in Europe. A Comparative Life Course Perspective*. Bristol: Policy Press.

- Őri P. (2009): Demográfiai átmenetek a 20. században. A demográfiai viselkedés térszerkezetének változásai a történeti Pest megye területén, 1900–2001. *Demográfia*, 52(1): 32–55.
- Őri P. – Pakot L. (2015): Termékenység átmenet mikro-perspektívából 1970-es retrospektív adatok alapján. *Demográfia*, 58(2–3): 117–144.
- Pakot L. (2013): *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. Budapest: KSH NKI Kutatási Jelentései 95.
- Rackin, H. M. – Brasher, M. S. (2016): Is baby a Blessing? Wantedness, Age at First Birth, and Later-Life Depression. *Journal of Marriage and Family*, 58(5): 1269–1284.
- Raley, R. K. – Wildsmith, E. (2004): Cohabitation and children's family instability. *Journal of Marriage and Family*, 66(1): 210–219.
- S. Molnár E. (2002): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. In Pongrácz T. – Spéder Zs. (szerk.): *Népesség – értékek – vélemények*. Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 35–54.
- Tóth O. (2017): Egy település az első demográfiai átmenet előtti időszak demográfiai jellemzőivel a 20. század első harmadában: családrekonstrukciós vizsgálat Hajdúdorogon. Előadás az Andorka Rudolf Emlékkonferenciára (kézirat).
- Uhlenberg, P. (1974): Cohort variations in family life cycle experiences of US females. *Journal of Marriage and the Family*, 36(2): 284–292.
- Vaskovics L. (2002): A család fejlődése Európában. *Educatio*, 3: 349–364.
- White, J. M. (2003): Family development theory. In Ponzetti J. J. (ed.): *International Encyclopedia of Marriage and Family*. New York: Thomson-Gale, 572–575.